ТЕМА 1. НАЦІОНАЛЬНИЙ СПРОТИВ

ЛЕКЦІЯ 1.
Історичні засади та військово-історичний вимір українського національного спротиву

Кількість годин: 2 год.

Мета лекції: Сформувати у здобувачів вищої освіти системні знання про етапи формування української нації та національної ідентичності; дослідити історичний досвід самоорганізації українського суспільства в умовах зовнішньої агресії та окупаційного тиску; проаналізувати бойовий шлях українського війська від давнини до сьогодення та вивчити історичні приклади функціонування територіальних осередків спротиву для розвитку громадянської стійкості.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Шлях становлення української нації та формування національної ідентичності.
2. Історичний досвід української самоорганізації в умовах збройної агресії та окупаційного тиску.
3. Бойовий шлях українського війська та історичні приклади територіальних осередків спротиву.

ВСТУП

Національний спротив – це не просто сучасний юридичний термін чи комплекс військово-технічних заходів, затверджений на законодавчому рівні. Це фундаментальна форма буття української нації, яка впродовж багатьох століть виборювала своє право на існування, свободу та власну геополітичну суб'єктність. Сучасна повномасштабна війна проти російської агресії продемонструвала всьому світові унікальний феномен: здатність українського суспільства до миттєвої самоорганізації, тотального опору та консолідації навколо ідеї захисту своєї Батьківщини.

Для того щоб зрозуміти витоки цієї надзвичайної стійкості (resilience), необхідно звернутися до історичного коріння нашого етногенезу. Феномен українського спротиву не виник 24 лютого 2022 року чи у 2014 році – він є прямим генетичним та культурним спадком багатьох поколінь, які формувалися в унікальних географічних, політичних та соціокультурних умовах. Вивчення історичного виміру національного спротиву дозволяє майбутнім фахівцям не лише усвідомити логіку сучасних оборонних процесів, а й сформувати глибоку особисту національну ідентичність, яка є базовим елементом ментальної безпеки нашої держави.

1. ШЛЯХ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ТА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

1.1. Етногенез та соціокультурні витоки українства

Українці є корінним, автохтонним слов'янським населенням Східної Європи, чия етнічна територія сформувалася на перехресті важливих цивілізаційних шляхів. Процес формування українського етносу відбувався в межах загальноєвропейських історичних закономірностей, синхронно з етногенезом французького, іспанського, англійського, німецького та польського народів.

Академічне обґрунтування цього процесу заклав видатний історик Михайло Грушевський у своїй теорії спадкоємності українського етногенезу. Він довів, що прямим субстратом українського народу були слов'янські племена антів та склавинів, а Київська Русь була першою формою саме української державності, від якої етнічний, культурний та правовий спадок перейшов до Галицько-Волинського князівства, а не до Владимиро-Суздальського чи Московського улусів.

Генетичний та культурний «код» української нації є багатошаровим і унікальним. Він увібрав у себе елементи кількох історичних субстратів:

- **Землеробський субстрат:** Бере свій початок від Трипільської культури (5500-2750 рр. до н.е.) та праслов'янських культур (зокрема, Зарубинецької культури III-II ст. до н.е.). Саме цей компонент заклав основу нашого осілого способу життя, особливої шани до рідної землі (культ Землі-Годувальниці) та прагнення до мирної праці.
- **Степовий (войовничий) субстрат:** Сформований під впливом взаємодії з кочовими та напівкочовими цивілізаціями – скіфами (VII-III ст. до н.е.), сарматами (I-III ст. н.е.), а пізніше – тюркськими етнічними групами. Цей компонент збагатив українську культуру військовими традиціями, навичками верхової їзди, специфікою степової війни та тактикою мобільних загонів.
- **Європейський інтеграційний вектор:** Вплив готів (східногерманські племена II-XV ст. н.е.), балтів, кельтів та візантійської цивілізації, що забезпечило включення українських земель у загальноєвропейський правовий, релігійний та культурний контекст.

1.2. Еволюція самоназви та етапи розвитку державності

Становлення української нації пройшло кілька ключових етапів, кожен з яких супроводжувався трансформацією суспільної свідомості та державних інститутів (рис. 1).

Рисунок 1. Етапи розвитку української державності та етногенезу

У добу Середньовіччя племінна фаза (анти, склавини, дуліби, поляни, деревляни тощо) завершилася об'єднанням навколо єдиного державного центру – **Русі зі столицею в Києві**. Саме тоді виникла перша стійка самоназва нашого народу – **«русини»**.

Перша писемна згадка географічної назви «Україна» зафіксована у 1187 році в Київському літописі за Іпатіївським списком – у контексті смерті переяславського князя Володимира Глібовича, за яким «Україна багато потужила». Це науково спростовує будь-які пропагандистські міфи про пізнє чи штучне походження терміну. Протягом XVII-XX століть, у часи козацтва та національного відродження, назва «русини» поступово поступилася новому етнічному терміну – «українці». Цей процес зміни самоназв є абсолютно природним для Європи: аналогічно «ляхи» трансформувалися в поляків, «волохи» – в румунів, а «галльські римляни» – у французів.

1.3. Поняття національної ідентичності та її чинники

Національна ідентичність – це усвідомлена, глибока приналежність людини до певної національної спільноти на основі стійкого емоційного та ментального зв'язку (табл. 1). Вона формується через засвоєння традицій, культури, мови, спільної історії та прийняття групових норм і цінностей.

Таблиця 1. П'ять базових ознак етносу (народу) за концепцією українського державотворення

№	Назва ознаки	Сутність та прояв в українському контексті
1	**Батьківщина (Рідний край)**	Органічне поєднання етносу з конкретною територією (від чорноморського узбережжя до карпатських вершин). Земля сприймається як священна скарбниця пам'яті предків.
2	**Українська мова**	Головний смислотворчий елемент. Вона не лише засіб комунікації, а й інструмент формування мислення, підсвідомості та психоемоційного захисту нації.
3	**Національна культура**	Система цінностей, міфології, обрядів та символів (від вишивки та козацьких дум до сучасного цифрового мистецтва), що об'єднує покоління.
4	**Національний темперамент**	Вроджена психофізіологічна особливість, сформована під впливом ландшафту (степ, лісостеп) та осілого землеробства. Характеризується кордоцентричною (сердечною) емоційністю, волелюбністю та вродженим потягом до індивідуальної свободи.
5	**Національна самосвідомість**	Вершинна, інтегруюча ознака. Усвідомлення своєї відмінності від інших та готовність брати відповідальність за долю своєї держави.

1.4. Мова як фактор національної безпеки

У контексті національного спротиву мова виконує функцію **ментального кордону держави**. Як зазначала Леся Українка, *«Нація повинна боронити свою мову не менш ніж свою територію. Бо територію можна відвоювати, але коли вмирає мова, то вмирає і нація»*. Російська Федерація десятиліттями використовувала мовне питання як зброю в інформаційно-

смисловій війні, намагаючись розмити українську ідентичність через нав'язування концепту «двомовності» для подальшого розколу країни.

Проте повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року запустило зворотний процес – лавиноподібну свідому дерусифікацію. Українці масово відмовляються від мови агресора, щоб не мати з ним нічого спільного. За даними соціологічних досліджень Центру Разумкова, якщо у 2015 році українську мову вважали рідною близько 60% громадян, то у 2024 році цей показник досяг рекордної позначки у **78,4%**. Сьогодні українська мова – це маркер безпеки «свій/чужий» на полі бою та символ цивілізаційного вибору в тилу.

2. ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД УКРАЇНСЬКОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ТА ОКУПАЦІЙНОГО ТИСКУ

2.1. Феномен української самоорганізації

Унікальність українського національного спротиву полягає в тому, що він історично виростав «знизу», як горизонтальна ініціатива народу, а не лише як наказ державних інституцій. Через тривалі періоди бездержавності (коли українські землі були розділені між різними імперіями) наш народ виробив унікальну психологічну рису – **здатність до мережевої самоорганізації без єдиного жорсткого вертикального центру**.

Коли виникає екстремальна загроза існуванню етносу, українське суспільство моментально переходить у режим **«Народ-Армія»**. Цей алгоритм діє протягом тисячоліть (рис. 2)

Рисунок 2. Алгоритм розгортання українського тотального спротиву

2.2. Історичні форми та прецеденти самоорганізації

Досліджуючи військово-історичний вимір, ми можемо виділити чотири потужні хвилі української самоорганізації, які є фундаментом для сучасного Руху опору та Сил територіальної оборони:

1. **Давньоруське віче та племінне ополчення (IX-XIII ст.):** Традиція спільного прийняття оборонних рішень громадою. У випадку підходу кочівників до міст, право на зброю та обов'язок захищати стіни фортеці мали всі працездатні містяни, незалежно від соціального статусу.

2. **Європейські традиції самоврядування (XIV-XVII ст.):** Інтеграція українських міст (Київ, Львів, Кам'янець-Подільський тощо) у європейський правовий простір через отримання Магдебурзького права. Це заклало в ментальність українців ідею міського самоврядування, особистої свободи та незалежності від свавілля абсолютного правителя, що кардинально відрізняє українську політичну культуру від московської традиції деспотичного підпорядкування.

3. **Козацька республіка як воєнно-демократичний феномен (XVI-XVIII ст.):** Запорізька Січ виникла як самоорганізоване збройне формування цивільних людей, які вийшли на кордон Дикого Степу для захисту своїх домівок. Козацтво створило унікальну систему територіальної оборони (полково-сотенний устрій), де кожен господар у цивільному житті за першим звуком сурми ставав професійним воїном зі своєю зброєю та конем.

4. **Повстанський рух під час Української революції (1917-1921 рр.) та Другої світової війни:** Яскравими прикладами є Холодноярська республіка, повстанські загони Півдня України, а пізніше – Українська Повстанська Армія (УПА). Феномен УПА полягав у тому, що без жодної підтримки іноземних держав, в умовах тотальної окупації (спочатку нацистської, а потім радянської), армія змогла функціонувати понад десять років. Це стало можливим завдяки абсолютній підтримці місцевого населення, яка забезпечувала розгалужену мережу підпільних криївок, медичної допомоги та постачання. Крім того, у 1944 році спротив був легітимізований через створення УГВР (Української Головної Визвольної Ради) – підпільного парламенту і уряду воюючої України, що підкреслює прагнення українців навіть у підпіллі діяти за демократичними інституційними процедурами.

2.3. Сучасний етап: від Майдану до всенародного волонтерства

У XXI столітті цей історичний досвід актуалізувався з неймовірною силою. Під час Революції Гідності (2013-2014 рр.) українці продемонстрували всьому світові зразок побудови «держави в державі» на одному майдані: з власною системою безпеки (Сотні Самооборони), безкоштовною медициною, логістикою харчування та інформаційними центрами.

З початком російської агресії у 2014 році саме волонтерський рух та добровольчі батальйони врятували країну від швидкого колапсу, давши час на відновлення регулярних Збройних Сил. А після 24 лютого 2022 року цей рух набув тотального характеру. За соціологічними даними, **понад 56,9% населення України** були безпосередньо залучені до волонтерської діяльності: від плетіння маскувальних сіток і приготування їжі до збору мільйонних донатів на високотехнологічну зброю, супутники та БпЛА.

3. БОЙОВИЙ ШЛЯХ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА ТА ІСТОРИЧНІ ПРИКЛАДИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОСЕРЕДКІВ СПРОТИВУ

3.1. Тяглість військових традицій України

Сучасні Збройні Сили України є прямими спадкоємцями тисячолітньої військової культури нашої землі. Російська пропаганда намагається створити міф, ніби українська держава та її армія є якимось «штучним новоутворенням». Для спростування цього наративу кожен громадянин повинен чітко знати ключові етапи бойового шляху українського війська (табл. 2).

Таблиця 2. Історична тяглість та еволюція військових традицій України

Історична епоха	Провідні військові формування	Основні військові здобутки та специфіка тактики
Княжа доба (IX-XIV ст.)	Княжі дружини Русі, земське ополчення.	Створення потужної системи фортець («Змієві вали», міста-замки), успішні походи на Візантію, розгром Хозарського каганату, стримування степових орд. Поєднання важкої кінноти та стійкої професійної піхоти.
Козацька доба (XVI-XVIII ст.)	Запорізьке козацьке військо, реєстрове козацтво.	Розробка унікальної тактики ведення бою табором із возів (рухома фортеця), майстерне використання вогнепальної зброї, будівництво козацького флоту (чайки) та успішні морські десанти. Світове визнання козаків як найкращих майстрів штурму фортець.
Перші визвольні змагання (1917-1921 рр.)	Армія УНР, Українські Січові Стрільці (УСС), Галицька Армія.	Бої на горі Маківка та Лисоня (УСС), героїчний бій під Крутами (стримування більшовицької навали цивільними добровольцями), легендарний Перший Зимовий похід Армії УНР (рейдова партизанська тактика в тилу ворога).
Друга світова війна та підпілля (1939-1950-ті рр.)	Українці у складі союзних армій, Українська Повстанська Армія (УПА).	Масовий внесок у розгром нацизму. Створення унікального підпільного військово-адміністративного комплексу УПА без зовнішнього постачання, розробка систем глибокого маскування (криївки) та ведення асиметричної війни проти двох тоталітарних імперій.
Сучасний етап (з 2014 року і дотепер)	Збройні Сили України, Сили ТрО, Сили безпілотних систем (СБС).	Успішна зупинка «другої армії світу», розробка та впровадження новітніх мережево-центричних методів ведення війни, масове використання БпЛА, роботизованих комплексів та систем супутникового зв’язку.

3.2. Історичні прецеденти територіальних осередків спротиву

Сучасна концепція територіальної оборони та залучення добровольчих формувань територіальних громад (ДФТГ) має глибокі історичні аналоги на українських теренах.

Одним із найяскравіших прикладів є **селянські та міські оборонні братства** Лівобережної та Правобережної України у XVII столітті. Коли козацьке військо перебувало в походах, захист міст від набігів лягав на плечі місцевих самоорганізованих загонів. Кожне

ремісниче цехове об’єднання (ковалі, шевці, кушнірі) мало свій закріплений шматок оборонного муру міста, свою зброю, запаси пороху та призначеного «цехового отамана». Це є прямим історичним аналогом сучасного батальйону ТрО, що захищає свій рідний район чи місто.

Інший приклад – партизанські осередки спротиву на окупованих територіях під час визвольних змагань (наприклад, **Холодний Яр** на Черкащині). Невеликий лісистий масив став неприступною фортецею для загарбників завдяки тому, що кожне навколишнє село було організоване як територіальна бойова одиниця. Селяни вдень працювали на землі, а вночі, за сигналом церковного дзвону, ставали повстанцями під чорними прапорами з гаслом *«Воля України або смерть»*. Вони мали власну систему зв'язку (сигнальні багаття на скіфських курганах), контррозвідку та логістику.

3.3. Психологічний перелом та громадянська зрілість у тривалій війні

Російська Федерація, починаючи тотальну фазу війни 24 лютого 2022 року, розраховувала на паніку, хаос та швидку капітуляцію українського суспільства. Ворог спирався на застарілі радянські стереотипи та результати власної викривленої розвідки.

Проте відбувся дивовижний соціокультурний парадокс: замість руйнування внутрішніх зв'язків, екстремальний тиск викликав небачене моральне піднесення та прискорене завершення формування української політичної нації. Динаміка національної гордості громадян України відображає цей психологічний перелом:

- **2011 рік:** лише близько **60%** опитаних пишалися своїм українським громадянством.
- **2020 рік:** цей показник зріс до **80%** на тлі усвідомлення перших років спротиву.
- **Серпень 2022 року (і дотепер):** показник гордості за своє громадянство зафіксувався на абсолютному історичному максимумі **– понад 95%**.

Сьогодні українське суспільство демонструє найвищий рівень громадянської зрілості. Незважаючи на колосальні людські втрати, руйнування міст (таких як Маріуполь, Бахмут, Мар'їнка, Сєвєродонецьк) та знищення мільйонів квадратних метрів інфраструктури, віра українців у повну Перемогу та відновлення територіальної цілісності держави залишається непохитною. Національний спротив став щоденною нормою життя кожного громадянина України.

ВИСНОВКИ

1. **Національний спротив України** має глибоке історичне та етнокультурне коріння. Він базується на автохтонному слов’янському землеробському субстраті, поєднаному з багатими військовими традиціями захисту власної свободи від зовнішніх загарбників.

2. **Українська мова та культура** є не просто гуманітарними поняттями, а прямими факторами національної безпеки, що формують ментальний кордон нації та захищають суспільство від руйнівного інформаційно-психологічного впливу ворога.

3. **Феномен української самоорганізації** полягає у здатності суспільства миттєво розгортати ефективні горизонтальні мережі збройного та волонтерського опору в критичні моменти історії, що компенсує будь-які спроби ворога знищити державну вертикаль управління.

4. **Сучасні Сили оборони України** демонструють абсолютну тяглість військових традицій: від княжих дружин Київської Русі та козацького полкового устрою до високих технологій Сил безпілотних систем сьогодення. Всенародний спротив є головною запорукою збереження суверенітету та майбутньої Перемоги України.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. На основі яких історичних культурних субстратів сформувався унікальний комплекс української етнокультури?
2. Якою була перша історична самоназва українців у часи Середньовічної Русі та як вона еволюціонувала?
3. Сформулюйте визначення поняття «національна ідентичність». Яка ознака є об'єднуючою для всіх інших елементів етносу?
4. Яку роль відіграє українська мова у контексті ведення сучасної інформаційно-психологічної та смислової війни?
5. Чому рідна територія (Батьківщина) має таку потужну сакральну та об’єднувальну силу для українського народу?
6. У чому полягає специфіка та унікальність української моделі мережевої горизонтальної самоорганізації суспільства?
7. Які історичні форми військово-територіальної самоорганізації населення ви знаєте? Наведіть приклади аналогів сучасного ТрО.
8. Назвіть ключові етапи бойового шляху українського війська від давнини до створення Сил безпілотних систем ЗСУ.
9. Як змінилися показники гордості за українське громадянство серед населення у період з 2011 по 2022-2026 роки? Про що це свідчить?